3. téma (esej)

Tvor neurčitý

Kdo, nebo co rozhoduje o mém (svobodném) životě? Co ovlivňuje „bytí ve svobodě“? aneb Čím přispívám a přispěju ke svobodě své existence?

„Svobodná vůle je výraz, který využíváme pro biologické děje, jež ještě nebyly pochopeny.“ Věta, kterou pronesl Robert Sapolsky známý evoluční biolog. Jsou tedy veškerá naše rozhodnutí predeterminována ještě před naším narozením? Rozhodují jen naše geny? James Watson byl jiného názoru, tvrdil, že pokud by mu někdo svěřil zdravé dítě dokáže z něj vychovat doktora, právníka, umělce, cokoliv si zamane… Je tedy naše osobnost, jsou naše sny, naše názory formovány prostředím, výchovou?

Málokdo zastává tak vyhrazené názory, a ačkoliv se většina odborníků shodne, že naši osobnost spoluutváří jak okolí, ve kterém vyrůstáme, tak naše fyzické predispozice, nelze tvrdit, že cokoliv z toho je ovlivnitelné naší vůli. Nemůžeme ovlivnit kam a do jaké rodiny se narodíme, nemůžeme ovlivnit s jakými omezeními přijdeme na tento svět a to, přestože všechny tyto faktory nesmírně ovlivňují a utvářejí náš život. Když tedy Komenský označuje člověka za “creatura indeterminate” má pravdu? V jakém ohledu jsme svobodní a je vůbec možné, aby nám někdo svobodu bral či dával?

Než se pokusím zodpovědět tyto otázky chtěla bych se podívat na to, o co dnešní společnost vlastně usiluje a čeho si cení, jelikož právě to je zásadní pro pochopení cílů, které si v našem životě tyčíme a zároveň vnímáme jako zásadní, mít svobodu zkusit dostát těmto cílům.

Kant napsal: „v kultuře chce být každá žena mužem“, toto tvrzení bylo jistě míněno pro jiný historický kontext, ale změnila se naše společnost natolik, aby už nebylo adekvátní? Adler tvrdil, že úspěch se hodnotí podle měřítek privilegovaného mužství, tedy, že žijeme ve společnosti, kde se oceňují tzv. mužské povahové rysy, zatímco ty ženské se vidí jako slabost, což se promítá i do naší běžné mluvy a není neobvyklé okřiknout chlapce, že přece „brečí jenom holky“ apod. Všem nám je jasné, jaké máme jako společnost hodnoty, co znamená výhra a naopak, co s sebou přináší prohra. Když bychom se podívaly na pomyslný vrchol naší Marlowovi pyramidy viděli bychom, že seberealizace lze dosáhnout, jen když dosáhneme uznání. A možná ani nemáme vyšší aspirace než právě ty, směřující k uznání, možná přes touhu být lepší, než ostatní už nestojíme o to přesáhnout sami sebe. Koneckonců je vlastně jednoduché představit si, že si nás lidé váží, že nám gratulují k úspěchu, ptají se na naši radu, možná právě o tolik jednoduší než rozluštit to záludné slůvko seberealizace.

Když Adler napsal, že: „Hlavní pramen chyb člověka spočívá v tom, že všechny své úspěchy a jiné přednosti svého života připisuje právě jen své osobitosti a že je hodnotí ve smyslu upevnění své individuální šablony.“ Mohli bychom tvrdit, že naše úspěchy nejsou pouze výsledkem našeho rozhodnutí něčeho dosáhnout, ale výsledkem mnoha námi neovlivnitelných faktorů. Stejně jako naše incentiva k činům vůbec nemusí být postavena na důvodech, které vědomě považujeme za motivátory našeho chování, ale na nevědomích pohnutkách. V případě Adlera by to byl pocit méněcennosti, jež si chceme kompenzovat úspěchem. Znamenalo by to například, že se nechceme stát doktorem, protože bychom chtěli pomáhat lidem, jak si myslíme, nýbrž ve skutečnosti nám jde jen o prestiž onoho povolání, ač si to vědomě neuvědomujeme. Každopádně, ať už by naše chování ovlivňovaly jakékoliv nevědomé pohnutky: pocity méněcennosti, id, nebo třeba evoluční výhoda daného chování, nepozbyla by jakákoliv debata o svobodné vůli smysl?

Kdybychom teď chtěli odpovědět na otázku: „Kdo, nebo co rozhoduje o mém (svobodném) životě?“ pouze v závislosti na výše uvedených faktech, asi by nás nenapadlo nic, než deprimující: „já (myšleno mé vědomé uvažování) to rozhodně nejsem“.

Proč vlastně píšu *deprimující?* Tolik nás zasahuje představa, že nemáme svobodnou vůli, proč nemůžeme přestat vnímat svobodnou vůli jako něco, co je životně důležité?

Viktor E. Frankl přinesl do psychologie něco, co označil jako noogenní neurózu. Symptomem této nemoci je tzv. existenciální vakuum, vnitřní prázdnota vznikající v mysli, člověka, jež nevidí smysl života. Tedy v mysli člověka, který nevidí jasný cíl svého života. Latinské slovo pro cíl je „fin“ což zároveň znamená i konec. A není velké přehánění napsat, že život bez svobodné vůle, bez možnosti alespoň do určité míry ovlivňovat vlastní realitu, život bez námi stanoveného cíle je pro nás vlastně konec.

Frank v knize Lékařská péče o duši popisuje příběh muže, se kterým se setkal v koncentračním táboře:

Onen vězeň měl sen, že v určité datu se z tábora osvobodí, nejdříve byl nadšený, ale potom, když se datum blížilo začal být čím dál tím víc frustrovaný, až nakonec onemocněl a zemřel den po datu, kdy se podle svého snu měl z tábora dostat.

Tento příklad skvěle ilustruje, jak bezmocný je člověk, který vnímá vnější svět jako mimo svůj dosah, onen vězeň cítil, že pokud se nesplní, co jeho sen předpověděl, sám nebude moct jakkoliv ovlivnit vlastní situaci. Podobný problém, i když nejsou nikde fyzicky uvězněni a jejich základní potřeby ani práva nejsou přímo narušována, mají třeba i dnešní mladí lidé. Tedy problém spočívající v tom, že mají pocit, že jejich život nemá smysl, že nejsou schopni čelit všem okolnostem, které na ně byly bez ptaní uvaleny, reagovat na situace, které zavinil jejich „osud“ a nevybrali si je svobodnou vůlí.

Frankl ovšem argumentuje, že to vůbec není pravda, tvrdí, že naopak svobodný může být člověk pouze *vůči* osudu. Tedy, že okolnosti našeho života, naše zdraví i kdo nás vychová, či ovlivní je možná determinováno, ale jak se postavíme k situacím, které nás potkají je jen na nás.

V našem postoji je naše svoboda. A smysl života by se dal najít v tom zachovat se podle hodnot, které uznáváme. Možná právě to je odpověď na onu věčnou otázku, jaký má život smysl a možná je to tedy cíl, o který bychom měli usilovat spíž než o úspěch jak ho běžně ve společnosti chápeme. Tuto svobodu, svobodu postoje nám nikdo nemůže vzít.

Zároveň nás samotné mentální nastavení může ovlivnit i fyzicky, například na vídeňské neurologické klinice se prováděl experiment, kdy uvedli participanty do hypnózy a některým byly sugerovány radostné pocity, zatímco druhým smutné. Ukázalo se, že veselé osoby měli v krvi nesrovnatelně více protilátek proti tyfu než ty, jimž bylo krevní sérum odebráno, když byli smutní. Zároveň kortikoid, stresový hormon oslabuje imunitní systém, a tedy zvyšuje pravděpodobnost onemocnění. To všechno znamená, že postojem, který si můžeme svobodně zvolit v jakékoliv situaci vlastně ovlivňujeme i do jakých situací se následně dostaneme a vlastě tedy ovlivňujeme to, co bychom nazvaly osudem, nebo biologickým determinismem.

Zatím jsem celou domu psala o tom, jestli existuje svobodná vůle, svoboda sama o sobě vůči osudu, vůči nám samým, ale neměli bychom zapomínat ani na druhou část citátu J. A. Komenského, tedy že: člověk je tvor „jednající na vlastní pěst v nekonečnu“. Jistě bychom mohli namítnout, že jsme těžko v nekonečnu. Naši „vnější svobodu“, svobodu slova, svobodu moct sám za sebe rozhodovat může mnoho faktorů ovlivňovat. Může ji ovlivňovat režim, mohou ji

ovlivňovat zákazy a cenzura. A právě v situacích, kdy nám je odepřena „vnější svoboda“ je člověk, který se rozhodne (svobodně) zaujmout postoj bránící vlastní hodnoty, třeba právě hodnotu svobody slova, ač se o jeho činech nikdo nedozví, ač nemůže přátelům říct, co vlastně dělá, ač nemůže veřejně stát za svým názorem, ač není svobodný dělat, vše, co by si přál, ač je (třeba právě jako mnoho žen a mužů, kteří se podíleli na šíření tzv. semizdatu) zapomenut, je sám pro sebe člověkem svobodným.

Závěrem bych chtěla říct, že ač je svoboda člověka v jeho rukou, neznamená to, že by jeho „vnější“ svoboda mohla být omezována cenzurou. Abych tedy odpověděla na otázku „*čím přispívám a přispěju ke svobodě své existence?“*

Přispívám svým postojem. Tím, že si budu stát za svými hodnotami, ale taky tím, že se budu snažit, aby svoboda každého byla, co nejširší, aby každý mohl uplatňovat své postoje a činy, ale taky svobodně jednat a psát. Protože, ač třeba nedokážeme říct, jak moc jsme svobodní v tom, co se nám v životě děje, ač vlastně nevíme, do jaké míry *můžeme* být svobodní, nesmíme přestat upozorňovat na důležitost svobody slova, důležitost hodnoty svobody. Své vlastní svobody stejně jako svobody ostatních. A to, ačkoliv bychom nebyli schopni spočítat na kolik procent jsme sami vůči sobě svobodní. Koneckonců, jak Čapek napsal: „představte si to ticho, kdyby lidé říkali jen to, co ví.“